

Cambó a la CHADE: l'inici dolç i el final amarg*

per Rafael Alcalde Ceravalls

RESUM:

Prenent com a font principal correspondència inèdita entre Francesc Cambó i Joan Ventosa dels períodes 1917-1922 i 1943, es ressegueixen certs aspectes de la trajectòria de la CHADE, coincidint amb el naixement i l'inici de la decadència de l'empresa. Les connexions amb la matriu, les relacions —sovint heterodoxes— amb les administracions de diversos països, i el comportament dels directius davant dels esdeveniments de l'empresa, condueixen a la revelació de l'aspre final de Cambó com a president de la CHADE i el seu arraconament respecte a la direcció efectiva local i internacional.

PARAULES CLAU:

CHADE, Cambó, SOFINA, història de l'empresa, electricitat.

ABSTRACT:

Taking as its main source some unpublished correspondence between Francesc Cambó and Joan Ventosa over the years 1917-1922 and 1943, the article looks at a number of aspects of CHADE's history, especially in relation to the birth and the beginning of the decline of the company. The connections with SOFINA, the relationships —often rather heterodox— with the governments of various countries, and the executives' behaviour as regards the ups and downs of the company end up with the revelation of Cambó rough demise as chairman and his sidelining by the real management, both locally and internationally.

KEY WORDS:

CHADE, Cambó, SOFINA, business history, electricity.

Introducció

Els lligams entre la gran indústria elèctrica mundial del final del segle XIX i les relacions entre aquesta i Espanya mitjançant la Société Financière de Trans-

* Aquest treball es fonamenta en la tesi R. ALCALDE, *El cas «Barcelona Traction». Política i capital en el final de la Canadencia*, tesi doctoral inèdita, llegida el 2004, que revisa el cas exhaustivament. Carles Sudrià, que va ser director de la tesi, també mereix el meu agraïment pels seus valuosos suggeriments per al present article.

ports et d'Enterprises Électriques, SOFINA, ha estat ja descrita en diverses ocasions.¹ Convé recordar que Dannie Heineman² va ser nomenat per dirigir la seva expansió internacional. Ell va fomentar la creació de la Deutsche Überseische Elektrizitäts Gesellschaft (DUEG),³ filial d'AEG per a Amèrica Llatina, que serà transformada en la Compañía Hispano Americana de Electricidad (CHADE) per evitar les conseqüències del Tractat de Versalles. Les restriccions i les sancions imposades a l'economia alemanya després de la Primera Guerra Mundial van poder ser esquivades per filials d'altres nacionalitats com la SOFINA belga o l'Electrobank suís, posseïdores d'inversions internacionals alemanyes però amb accions anònimes, amagant amb relativa facilitat la propietat última germànica. Més complicada era la situació de les filials de nacionalitat alemanya amb actius importants a l'estranger, amb la DUEG com a cas principal. Heineman i Bindschedler⁴ van dissenyar la transformació de la DUEG en una empresa espanyola, la CHADE, protegint els interessos d'AEG amb la nova nacionalitat de la filial. Anys més tard Heineman es reservava en exclusiva la iniciativa i el desenvolupament de la conversió, cosa que no es pot creure ingènuament. Cal comptar amb la influència política de personatges amb interessos a l'AEG i a General Electric —Rathenau, Loucheur, Young—⁵ per explicar la facilitat en escapar de la mirada aliada.

El disseny de la constitució i l'emissió dels diversos títols de la CHADE també es pot trobar degudament detallat.⁶ Tot i així, per evitar l'error —no infreqüent— de considerar l'operació com un triomf del capital espanyol que arriba a dominar una gran empresa alemanya, és útil recordar que Andrés Bausili, director de la CADE,⁷ avaluava l'operació com un pur canvi de papers on una gran part del capital i de les obligacions —un terç, aproximadament— es

1. Vegeu, per exemple, J. L. SUREDA, *El caso de la «Barcelona Traction»*, Barcelona, 1959, 20 i següents.

2. Dannie N. Heineman, enginyer i home de negocis nacionalitzat nord-americà, va estar vinculat a Alemanya i Bèlgica des que va començar a treballar per a la UEG.

3. O Compañía Alemana Transatlántica de Electricidad, CATE.

4. Per SOFINA i Crèdit Suisse, respectivament.

5. Walter Rathenau, hereu del gegant AEG, va ser també, entre moltes altres coses, ministre alemany de Reconstrucció entre 1919 i 1921, i d'Affers Estrangers el 1922. Loucheur va ocupar també el càrrec de ministre francès de Regions Devastades, i va tractar amb Cambó. Owen D. Young va ser president del Comitè de Directors de la General Electric Company (1922-39), però també va participar en la qüestió de les reparacions de la Primera Guerra Mundial amb el pla que porta el seu nom.

6. La informació més completa es pot trobar a J. RUIZ, *Los asuntos de la CHADE. Lo que saben y lo que ignoran los Consejeros*, Madrid, Imprenta E. Cruces, 1947; i al Registre Mercantil. També es descriu més breument el procés a R. ANES, «La constitución de la Compañía Hispano Americana de Electricidad», M. GUTIÉRREZ (coord.), *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999, 1.334-1.355, 1.349; J. PABÓN, *Cambó*, 2 volums, Barcelona, Ed. Alpha, 1969, 224-5; SUREDA, *El caso...*, 27.

7. Compañía Argentina de Electricidad. Es tractarà d'aquesta empresa *pantalla* en aquest mateix article. RUIZ, *Los asuntos...*, [1947], 82.

va cobrir a Suïssa. Es pot estimar que entre el 15 i el 20% del capital de la CHADE era posseït per espanyols —bancs i consellers, inicialment— sense més contraprestació que alguns serveis, el més valuós dels quals va ser crear un vel de neutralitat sobre els actius alemanys a Amèrica Llatina, ficció estrenada en la composició del primer Consell d'Administració. Dos anys després les substitucions a l'òrgan de direcció aclaririen la filiació de la companyia.

En el present article, prenent com a font principal correspondència inèdita entre Francesc Cambó i Joan Ventosa dels períodes 1917-1922 i 1943, es ressegueixen certs aspectes de la trajectòria de la CHADE, coincidint amb el naixement i l'inici de la decadència de l'empresa. Les connexions amb la matriu, les relacions —sovint heterodoxes— amb les administracions de diversos països, i el comportament dels directius davant dels esdeveniments de l'empresa, condueixen a la revelació de l'aspre final de Cambó com a president de la CHADE i el seu arraconament respecte a la direcció efectiva local i internacional.

Cambó i la CHADE: l'inici dolç

Tres són les guies per il·lustrar les relacions entre Cambó i el grup de control de la CHADE i de Barcelona Traction (BT).⁸ La primera, prou coneguda, està fonamentada en el meticulós arxiu de correspondència que mantenia la seva filial explotadora, Riegos y Fuerza del Ebro (RFE). Lluís Ferrer Vidal, president de la Caixa de Pensions, visità el febrer de 1931 Frank Fraser Lawton, president d'RFE, amb l'objectiu de recaptar una contribució electoral per a Cambó. Lawton explicà al director de l'oficina de SOFINA a Londres, Malcom Hubbard, que el pretext per sol·licitar aquest auxili era combatre la presència de comunistes i *altres criminals* a les candidatures a les Corts.⁹ La resposta remetia a la decisió d'Henri Spéciael, director de BT, que va acceptar contribuir. Spéciael afirmava la conveniència dels pagaments perquè reconeixia que sovint haurien d'adreçar-se a Cambó i als seus correligionaris, decidint que les aportacions les efectués BT i no les societats establertes a Espanya.¹⁰ Que l'intermediari de la contribució fos Ferrer Vidal mostra que la relació entre Cambó i RFE era indirecta o inexistent, però el fet que l'ordre de pagament provinguí dels gestors estrangers de BT també prova connexions més altes i més properes. Quasi simultàniament a les cartes entre Lawton i Hubbard de febrer de 1931, el primer preguntà al segon si s'havia pres alguna decisió respecte al pagament de 100.000 ptes. a Cambó per a l'oficina que proposava establir a Madrid, assumpte que Cambó havia tractat prè-

8. Per consultar un tractament en profunditat de l'afer Barcelona Traction i les seves connexions amb la CHADE, veure ALCALDE, *El cas «Barcelona»...*

9. P. VOLTES, *La conducta de Barcelona Traction como grupo de presión*, Barcelona, 1967, 196. La carta de Lawton a Hubbard és del 12 de febrer de 1931.

10. VOLTES, *La conducta de Barcelona...*, 196. La carta d'Spéciael a Hubbard és del 13 de març de 1931.

viament amb Heineman.¹¹ Descriuint perfectament l'escala jeràrquica, ell aportà la solució: va ordenar a Spéciael que es pagués el donatiu d'un sol cop i que arrangés els detalls amb Hubbard.¹² Tot plegat es va enllestir en quinze dies.

Malauradament, potser les més indiscretas de les missives trobades amb l'ocupació d'RFE l'any 1948, just després de la fallida de BT, només deurien ser una minúcia —descoberta per una relliscada de custòdia— en comparació amb la documentació confidencial que es va traslladar el febrer de 1948 al consolat anglès a Barcelona. A aquesta informació, ni l'exèrcit de professionals assalariats de Juan March —inductor d'aquella fallida— va aconseguir accedir.

La segona guia, fosca, prové de les relacions entre el Cambó advocat i regidor de l'Ajuntament de Barcelona, la concessió municipal a Tranvías de Barcelona, i Heineman —ànima, cara visible, de SOFINA, de CHADE, de BT—, des de 1905. Uns anys més tard, l'11 de desembre de 1911, va ser presentat i aprovat per l'Ajuntament de Barcelona, en condicions fulminants, un dictamen que proposava la unificació i pròrroga de totes les xarxes tramviàries fins al primer de gener de 1973.¹³ I la pròpia companyia de tramvies presumia d'alguns dels principals càrrecs: Mariano de Foronda, diputat a Corts per la majoria datista i, entre altres ocupacions, director general de Barcelona Tramwais.¹⁴ Els advocats de la companyia eren Francesc Cambó i Josep Bertran i Musitu, diputats de la Lliga Regionalista.¹⁵ Sembla clarament establerta la relació primerenca entre Cambó i Heineman, però no és fins que SOFINA abraça sense embuts BT, després de la mort de Pearson, que Cambó, per transitivitat, entra en l'esfera d'influència de BT i es preocupa d'ella.

Les obres de referència sobre Cambó, potser pel seu caràcter general, han tractat amb poca precisió els inicis de la seva col·laboració en la gestació de la CHADE. Acostuma a representar l'ocasió de donar alguns detalls sobre la companyia i, sobretot, d'evacuar la preocupació per justificar la fortuna de Cambó,¹⁶

11. VOLTES, *La conducta de Barcelona...*, 197. La carta de Lawton a Hubbard és de 13 de febrer de 1931.

12. Els detalls de comptabilització i concepte, s'entén. VOLTES, *La conducta de Barcelona...*, 198. La carta d'Heineman a Spéciael és de 31 de gener de 1931.

13. J. CEBALLOS, *Los negocios de los Tranvías de Barcelona. 18 millones para el Estado, 4 millones para los pobres*, Madrid, Imp. de Isidoro Perales, 1915, 27.

14. Domiciliada a Brussel·les, 46, Rue de Naples; era també el de SOFINA, per cert, fins l'any 2001.

15. J. CEBALLOS, *Un Panamá tributario. Los negocios de los Tranvías de Barcelona*, Madrid, Imp. de Isidoro Perales, 1916, 5. S'ha arribat a afirmar directament que Cambó serà, «el 1911, un dels principals assessors financers i jurídics de la constitució d'aquell conglomerat d'empreses elèctriques que va ser Barcelona Traction, del qual la SOFINA i l'AEG arribarien a ser els principals accionistes»: B. DE RIQUER, «Francesc Cambó i Batlle (1876-1947)», E. TORRES (dir.), *Los 100 empresarios españoles del siglo XX*, Madrid, Editorial LID, 2000, 240; l'afirmació, no obstant, no sembla suportada documentalment.

16. Tractada extensament a B. DE RIQUER, «Un milionari a l'americana. Estratègia patrimonial i inversora de Francesc Cambó», *Josep Fontana: història i projecte social: reconeixement a una trajectòria*, Barcelona, Crítica-Museu d'Història de Catalunya, 2004, 1231-1248.

reforçant els arguments sobre el seu geni financer.¹⁷ Les obres de referència sobre Cambó, en canvi, no esmenten els fets de 1943, que són l'assumpte preferent de la segona part d'aquest article. No sorprèn tampoc que a la *selecció* publicada sota el títol de *Meditacions* de Cambó, tot i la miscel·lània i la profusió de temes, alguns incomparablement més superficials, no aparegui ni una paraula sobre els canvis a l'empresa i en el seu propi paper.

La tercera guia és aportada pels fragments de les cartes escrites per Cambó a Joan Ventosa i Calvell¹⁸ el desembre de 1917.¹⁹ Una d'elles presenta un Cambó marcant el camí d'actuació a un Ventosa molt adientment situat —ministre de Finances— en la tramitació d'expedients de «La Canadenca» (com es coneixia popularment a BT), en una subtil disjuntiva amb la compra de vots. Cambó reflexiona sobre si era més favorable per a l'empresa comprar els vots d'un partit o d'un altre, o si convenia més estovar un ministeri o una administració local.²⁰ L'altra carta, de 24 de desembre, també mostra Cambó davant del fràgil equilibri entre la prevaricació oberta, molt estimada ja des d'aquells anys pels gestors estrangers del grup BT —en aquest cas referit a la filial Compañía Barcelonesa de Electricidad— i la prevaricació moderada que sembla propugnar Cambó com a via més útil. L'opinió dominant dels consellers estrangers de BT era que a Espanya tot es podia comprar. Cambó no ho negava, però entenia que calia mesura i guardar les formes.²¹

17. De vegades, desproporcionadament: «A més, la constitució de la CHADE [...] el converteix [a Cambó] en un dels dirigents més importants de la indústria hidroelèctrica i del transport mundials»: A. ALMENDROS, *Francesc Cambó: la forja d'un «policy maker»*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, 5.

18. Fundador de la Lliga Regionalista i monàrquic; diputat i ministre; valedor d'en Joan de Borbó i col·laborador de Franco. Moltes empreses el van situar al seu Consell d'Administració; d'entre les espanyoles es podrien esmentar Sevillana de Electricidad, Aguas de Barcelona, Gas Lebón o Banco Vitalicio.

19. Aquesta correspondència, cal recordar, és inèdita. Per raons fàcils d'entendre, aquestes cartes van ser *arxivades* a les escombraries, i miraculosament rescatades per un drapaire col·leccionista. En el moment de la consulta no existia una classificació definida, de manera que la numeració és pròpia. Les primeres, en català, provenen del fons Borràs, dipositat a la Biblioteca de Catalunya. S'ha respectat l'ortografia, la puntuació i la sintaxi, en cada cas, de l'autor de la missiva. En aquestes transcripcions apareixeran entre [claudàtors] les paraules o expressions dubtoses. Les citades més endavant es conserven a l'Arxiu Suanzes (AS), i són tanmateix inèdites, encara que sí obeeixen a una mínima classificació —per caixes— que és citada on correspon. Els símbols (?) pertanyen als originals.

Considerant que algunes comunicacions mereixien ser directament publicades, s'han transcrit en notes a peu de pàgina. Aquestes notes, això sí, paguen el preu de convertir-se en voluminoses.

20. Núm. 2, 9 de desembre de 1917, «[Capçalera: El Diputado á Cortes por Castelltersoll] L'altre camí es que tú relacionis els expedients al teu ministeri contra la Canadiense, per defraudació. Ara resulta que es la Canadiense, per medi den Pich, que ha donat els diners pera comprar els vots den Mauri i en Llopis. Si'ls de la Canadiense veuen que, lo que poden guanyar amb tenir un alcalde seu, ho poden perdre amb eccés en fer resolució dels expedients, es segur que canviaràn de direcció». Joan Pich i Pon, primer tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Barcelona.

21. Núm. 3, 24 de desembre de 1917, «[Capçalera: El Diputado á Cortes por Castelltersoll]. La opinió den Bertran i den Duran respecte à lo de la Canadiense està motivada perquè'l cun-

És versemblant, doncs, que Cambó no fos l'home de BT a Espanya,²² sinó un dels homes de BT a Espanya; com tants d'altres: de Foronda a Santiago Alba; de Bertran i Musitu a Ventosa i Calvell. Cambó va actuar com a advocat i *curador* d'una de les branques dels negocis del patró, fins que una nova entitat, nascuda de la fèrtil imaginació financera de Heineman i a la llum dels nous esdeveniments internacionals —la Gran Guerra perduda, l'avís de Keynes, la futura organització de les reparacions—, prengué cos: la CHADE. El propi Cambó reconeix que l'operació no va ser obra original seva; Cambó va executar, com a excel·lent advocat que era, les instruccions que va rebre. Cambó no atribueix l'èxit de la creació de la CHADE a cap genialitat dels gestors —ell, un d'ells—, sinó a la baixada dels preus dels nolis i del combustible pocs anys després del final de la Primera Guerra Mundial.²³

Si l'any 1919 va ser el de maduració de la idea d'*amagar* la DUEG, el 1920 estarà ocupat per una frenètica activitat de concreció del projecte. Espanya, com a amagatall, tenia totes les de guanyar: territori neutral, de moneda comparativament estable; territori conegut per SOFINA, amb negocis i excel·lents contactes des de feia quinze anys; territori germà, la sabuda comunitat cultural, lingüística i espiritual amb l'Amèrica Llatina. Una carta que Cambó va escriure des de Berlín al començament de març de 1920 mostra clarament la dependència del grup promotor de la CHADE respecte a l'AEG.²⁴ Tot i així Cambó gaudia de prou

yat del primer (en Sert) al indicar en el consell de La Barcelonesa que aquesta no hauria de seguir els procediments de corrupció, en [Harren], contra la opinió de tots els consellers catalans, va dir que ell sabia que a Espanya tot se comprava i que'l procediment que seguia era l'únic que anava bé. En Sert i els demés creuen que si la Canadiense té un fracàs vindran ordres de Londres pera canviar de procediments.

D'altra banda, jo crec que convé que resolguis l'assumpte abans de 1r d'any i que ho facis d'acord amb l'informe del C. d'estat. Si després de primer d'any, resolguessis en aquesta forma, se't podria acusar de que has pres una venjansa política; si ho fessis d'altra manera, significaria la victòria i la consagració dels procediments que preconitza en [Harren]». Josep Bertran i Musitu. Entre altres càrrecs, el 1922 va ocupar la cartera ministerial de Gràcia i Justícia. Lluís Durán i Ventosa, dirigent de la Lliga. Domingo Sert, parent de Bertran i Musitu; conseller de BT, membre del Consell Consultiu de RFE. La Barcelonesa: Compañía Barcelonesa de Electricidad. Londres: en referència a l'oficina londinenca de SOFINA, dirigida per Malcom Hubbard.

22. Com s'afirmà a la premsa de Madrid quan es publicà la sentència del Tribunal Internacional.

23. F. CAMBÓ, *Memorias (1876-1936)*, Madrid, Alianza Editorial, 1946/1987, 310.

24. Núm. 4, Berlín, 5 de març de 1920, «[Paper de carta de Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft]. T'escric desde les oficines de la AEG en un rato que tinc disponible entre dugues juntes. Aquest viatge'm resulta interessantíssim i espero que resultarà profitós. No paroi ni un moment i, quan no tinc una junta, passo el temps redactant contractes. Es immens el camp de negocis esplendits que i presenta. May Espanya s'havia trobat en una situació tant favorable pera esdevenir una potència financera internacional. Tracto amb totes les primeres figures de la indústria i de la finansa alemana. Hi ha alguns homes de primer ordre, però hi ha també molts patums com a casa nostra. El negoci de la Societat de Sud-Amèrica, pot donar-se per fet. Varem arribar ahir a un acort i aquesta tarda tenim la junta magna pera llegir el contracte que vaig redactar i que ara posen en alemany. He reservat per a tú una plassa en el

autonomia per reservar al seu amic Ventosa una plaça del Consell que, per força, inicialment havia de lluir cares espanyoles que amaguessin el manteniment del control de SOFINA.

Cambó vindria a complir una doble funció quan, cap al març de 1920, donava per fet «el negoci de la Societat de Sud-Amèrica»: la primera, ja vista, era traduir la idea del traspàs de la DUEG a la CHADE de forma harmoniosa amb la normativa espanyola. Com a espanyol de prestigi i molt ben relacionat,²⁵ la segona funció serà la d'avaluar l'operació i, així, reunir el millor de la banca espanyola per participar en la seva constitució.

L'etapa més delicada de l'operació era l'intercanvi de títols. Per això calia que els bancs espanyols seleccionats en primer lloc comprassin marcs alemanys per pagar els títols DUEG. Un cop emesos els de la CHADE s'havien de distribuir entre el públic. Els marges eren prou generosos per estimular la participació de les entitats financeres, però era imprescindible actuar amb diligència en un període de divisa alemanya barata però molt volàtil. La planificació de Cambó va ensopegar amb la crisi del Banc de Barcelona. Cambó va encarregar a Ventosa que transmetés als representats de la banca catalana a l'operació, Martínez i Garí, el disgust de la resta de membres del consorci pel seu comportament: no estaven complint la seva quota de compra de marcs. Advertia que si necessitaven ajuda no els faltarien entitats desitjoses de participar, si es considerava el premi en la futura col·locació de títols.²⁶ El retard del Banc de Barcelona i la S.A. Arnús-Garí, però, arriscava tota l'operació; les reunions de les grans potències podien causar l'encariment del marc, i desmanegar el projecte. A la impaciència dels bancs espanyols s'hi va afegir la del cap de SOFINA, Heineman.

Cambó s'arriba a indignar perquè, si es consideren els beneficis de l'operació, pensa ell, hi hauria una cua de bancs disposats a participar. Potser

Consell (aquest any tocaràn 40 ó 50 mil pts. á cada conseller) i un paquet d'accions lliberades. Estic vegent que tú o jo hauriem de venir sovint. Jo t'asseguro que si es tanquen les Corts i no ens hem de ficar en el govern ni tú, ni jo, podrèm fer coses extraordinaries i crear-nos una situació internacional de primer ordre. Adeu, [...] ¡i procura que no quedem enganxats!»

25. A títol de mostra, el diari *La Publicitat*, de Barcelona, informava (el 8 d'abril de 1920) de l'audiència reial concedida a Cambó, on participà el monarca sobre la imminent operació de creació de la CHADE. A la nota 30 es recorden algunes de les principals connexions de Cambó amb la banca.

26. Núm. 11, divendres, 1920, «[Capçalera: El Diputado á Cortes por Barcelona; «Confidencial» escrit a mà]

[...] Resulta, realment, inconcebible que després de més de tres setmanes que té l'encarrec de comprar els marcs i que els tres Bancs d'aquí li han posat a la seva disposició tot el diner necessari, hagi comprat 8 ó 10 milions, es a dir, molt menys de lo que opera cada dia en Lletget á la Sucursal nº 1. Proposaran separar la seva actuació, en la compra de marcs, del Banc de Barcelona [...], els tres d'aquí, de cubrir, immediatament, la seva part. [...]

Convé els hi diguem ben clar que no pot ser que no estiguin preparats pera entregar, en el moment oportú tot el diner (marcs i pessetes) que els hi corresponen per la seva participació en el negoci. Els de Madrid quedarien encantats en treurels del negoci per insolvents i poguer proclamar la fallida de la banca catalana».

Cambó, en aquells moments, no coneixia totalment la situació del Banc de Barcelona. Senén, Roy i Gaitanes,²⁷ representants dels bancs Urquijo, Vizcaya i Central, respectivament, amenaçaren amb complir els seus compromisos sense esperar el Banc de Barcelona —i, en menor mesura, a la S.A. Arnús-Garí. El risc d'una oscil·lació dràstica en el preu del marc per les decisions dels aliats, sumat al volum d'una «prima talment fantàstica» (2,5 sobre 5 milions de pessetes), feia que la vacil·lació dels bancs catalans del *pool* inquietés els altres membres i l'impulsor de l'operació. La sorpresa de Cambó sembla augmentar quan compara aquesta passivitat davant «lo que opera en Lletget a la Sucursal nº 1». Cambó es refereix a August Lletget,²⁸ cap de la secció de Canvis i de Cartera de moneda estrangera de la Sucursal núm. 1, al Passeig de Gràcia, del Banc de Barcelona; el cert to d'admiració en la comparació —el dinamisme operatiu d'en Lletget— contrasta amb el que poc temps més tard es consideraria temeritat d'aquest executiu, de tal magnitud com per ser assenyalada com una causa principal del tancament del banc. La revista financera *Economia i Finances*, propera a la Lliga, es preguntà al setembre de 1920 sobre la solidesa del Banc de Barcelona;²⁹ no obstant, Cambó, al maig de 1920, sospitava poc que el Banc, que només dos anys abans havia participat en crèdits sindicats als Governos de França i dels EE UU, tancaria les seves portes el 26 de desembre del mateix 1920. Especulació imprudent sobre moneda estrangera, fallida d'empreses participades, rumors sobre la seva solvència des del novembre —amb el consegüent pànic i retirada de dipòsits— i, naturalment, suspensió de pagaments.³⁰ L'última faceta del fracàs de la participació del Banc de Barce-

27. Valentín Ruiz Senén; Emilio Roy y Lhardy, duc de la Seu d'Urgell; i José Luis Ussia y Cubas, comte de los Gaitanes, respectivament.

28. F. CABANA, *Caixes i Bancs de Catalunya*, Barcelona, Ed. Enciclopèdia Catalana, 1999, volum 3, 49.

29. CABANA, *Caixes i Bancs...*, 45.

30. Suspensió de pagaments, per cert, preparada jurídicament per Cambó, Ventosa i Roig i Bergadà. No acaba aquí la presència de Cambó: comptecorrentistes i titulars de dipòsits es reuniren el febrer de 1921 amb ell, i acordaren formar una Comissió per defensar els seus interessos. I, entre les possibles sortides (continuïtat, liquidació o creació d'un nou banc), serà una variant de la proposada per Cambó als principals accionistes la que prosperarà, amb la creació del Banc Comercial de Barcelona. També s'encarregà de la redacció dels estatuts del Banc Urquijo Català, constituït el maig de 1919. I va convèncer Gonçal Arnús per crear un banc propi, que serà la Banca Arnús (juny de 1910) —per bé que amb capitals francesos, majoritàriament—, on Cambó es va mantenir com a conseller fins al 1918, en ser nomenat ministre de Foment. També es produí un acostament a l'SA Arnús-Garí, compartint la idea d'un grup bancari —SA Arnús-Garí, Banco Central, Banco Bilbao, Banco Urquijo i Banco Español de Crédito— per intervenir en operacions de moneda estrangera. Aparentment la idea va fracassar (CABANA, *Caixes i Bancs...*, volum 4, pàg. 116 i següents), però una mutació del projecte sí es va aplicar en l'operació CHADE. Finalment, aprofitant la posició de Ventosa a la Banca Marsans —conseller, i president des de 1923 fins al 1929—, l'SA Arnús-Garí, la Banca Arnús i la Banca Marsans van donar suport la malaguanyada Compañía General del Corcho, SA, impulsada per Ventosa i Cambó. Do de la ubiqüitat.

lona serà, com recull Cambó, la constatació patriòtica del ridícul i la fallida de la banca catalana.

Tot i convertir-se en vicepresident d'una de les principals companyies espanyoles del moment, amb l'objectiu principal de generació d'electricitat a l'Amèrica Llatina, Cambó, com la majoria de consellers espanyols de la CHADE, era aliè al negoci de l'explotació. Heineman —que va entrar amb la resta d'estrangers formalment al Consell d'Administració quan les aigües internacionals es van calmar— era qui resolia no només les decisions a prendre... sinó també la inacció.³¹ Decisions del calibre de la compra d'una turbina aixecava la perplexitat de Cambó³² atenent a resultats de consum; una decisió, clarament, fora de les seves competències, com tantes preses per l'autèntica societat gestora, SOFINA —els contractes de la qual van ser qualificats de lleonins pels seus detractors per àmbit, durada i condicions—, amb diverses empreses del grup.³³ En el vessant financer Cambó es mostra menys indiferent, inclús batallador. Explica a Ventosa les dificultats en calmar la irritació de Heineman causada per les reticències a augmentar les comissions de SOFINA fins al 5%.³⁴ Cambó volia suprimir-les en les operacions en les que no intervingués la financera; Heineman s'hi negava perquè representava un estímul per a les direccions locals de fer les compres directament.

Cambó estudià i proposà a Ventosa fórmules per negociar les exigències de Heineman —que SOFINA cobrés comissions fins i tot per operacions no intervingudes per ella. Cambó no semblava copsar que no estava defensant la companyia d'un proveïdor golut de serveis externs, sinó que estava tractant amb la propietària indirecta de la CHADE, que ja en aquells anys utilitzava mètodes com aquest per evacuar beneficis de manera fiscalment opaca. Probablement fins al 1943 no se'n va adonar completament. La qual cosa no vol dir que Cambó fos ignorant respecte a procediments poc ortodoxos, com mostren alguns fragments. A un d'ells Cambó dóna idees per al definitiu buidat patrimonial de la DUEG amb la finalitat de vorejar l'acció de la Comissió de Reparacions. O la carta enviada des de París l'estiu de 1922, que és la crònica del pla, ordit entre Heineman i Cambó, per desfer-se de la Compañía de Tranvías Eléctricos, «La Transatlántica», de Montevideo, substituint la pèrdua prevista per un benefici,

31. Núm. 22, Madrid, 22 d'octubre de 1921, «[Capçalera: El Ministre Finances]. En Bertran ha escrit a l'Heineman demanant li digui telegraficament, si l'autoritza a no fer res fins a q'ell vingui a Madrid i parli amb nosaltres».

32. Núm. 18, 4 d'agost de 1921, «[Capçalera: Grand Hotel & Grand Hotel Royal. Stockholm]. [...] De lo de la Chade, no se m'ocorre dir-te. Els resultats de Juny son inferiors a lo que jo preveia. Veig que aquest any no haurem tingut augment de consum. Per aixó no m'explico bé la pressa en demanar la tercera turbina.»

33. Per exemple, el contracte signat entre CADE i SOFINA l'agost de 1937, d'una durada de 72 anys, concedia a la segona els serveis administratius, comercials, financers i tècnics de la primera. RUIZ, *Los asuntos...*, [1947], 22.

34. Núm. 15, dilluns, 16 de maig de 1921.

mitjançant la *compra* d'un funcionari uruguaià.³⁵ També aquí, però, qui pren la decisió final és Heineman.

Sens dubte era a la branca financera, més que a la productiva, on s'orientà l'activitat de Cambó. Tot i així es troben indicis també en aquesta faceta que mostren un paper tangencial en la gestió de la companyia: se n'assabenta, però no decideix. Cambó s'admira dels beneficis, sovint aleatoris, provinents de les variacions en el tipus de canvi; està atent a les manipulacions de les cotitzacions de les dues classes d'accions; fa suposicions sobre l'evolució de la col·locació de les obligacions de la CHADE. El que és més significatiu és la seva sorpresa per la impunitat de la DUEG en la manca d'atenció dels seus compromisos en obligacions. Potser Heineman no va informar Cambó que aquesta pràctica era una de les marques de la casa, consolidada a diverses filials del grup, i en la que destacarà Barcelona Traction.

Les contingències de la CHADE s'intensifiquen des de l'any 1936, cada vegada més complexes, i ja no l'abandonaran fins a la seva desaparició. Revifa l'any 36 la tècnica d'amagar empreses si perilla l'estabilitat del país amfitrió o les comoditats jurídiques, polítiques, econòmiques o fiscals. No pot estranyar que el novembre de 1936, davant dels esdeveniments a Espanya, la junta d'accionistes de la CHADE, aleshores reunida a Brussel·les, decidís la transferència dels béns de la CHADE a la CADE, de nacionalitat argentina. Prèviament representants de la CHADE havien aconseguit convèncer les autoritats franquistes, mitjançant documentació prefabricada, que el canvi obeïa les urgències nacionalistes a l'Argentina, que reclamaven que la primera generadora del país, posseïdora de les principals concessions, fos nacional. I un mes abans de la falsa intimidació —molt abans de la justificació davant la Junta Nacionalista de Burgos— Ventosa ja havia aprovat el conveni de cessió a CADE de l'actiu de la CHADE a Buenos Aires.³⁶ El 12 d'agost de 1936, Ventosa ultimà amb Heineman el pla de buidat de la CHADE. Concloïa que el procediment recordava els seguits per a la transferència de la DUEG a la CHADE, que responien essencialment al mateix problema de canvi de «nacionalitat».³⁷ D'aquesta forma la

35. Núm. 29, París, 22 de juliol de 22, «[Capçalera: Hôtel Meurice. París]. [...] A Bruseles varem tenir unes converses l'Heineman, en Guani (Ministre del Uruguai) i jo. Resultat d'aquestes converses son que en Guani s'ofereís á gestionar prop del seu govern, la compra de la Transatlàntica, com gestionará la de la Comercial. Varem convenir amb l'Heineman oferir-li una comissió del 5% sobre lo que cobressim, i la meitat de lo que excedís de 8 milions de pesos. Aquesta oferta la va fer l'Heineman en una conversa reservada que va tenir amb en Guani quan jo havia sortit ja de Bruseles». Cambó es deu referir al doctor Alberto Guani, ministre de l'Uruguai a Bèlgica —no casualment plaça forta d'Heineman—, que posteriorment (1938, 1942 i 1943) es convertí en ministre d'Afers Estrangers del seu país sota les presidències d'Alfredo Baldomir i de Juan José de Amezaga.

36. Ventosa va portar una carta a Burgos fingint que l'Argentina exigia un traspàs de l'actiu físic a una societat argentina: J. RUIZ GÁLVEZ, *Los asuntos de la CHADE. Lo que saben y lo que ignoran los Consejeros*, Madrid, Imprenta E. Cruces, 1947, 7).

37. RUIZ, *Los asuntos...* [1947], 84.

CHADE es transformava en societat *holding* i deixava de ser explotadora directa. Per amagar l'amagatall, l'anomenat Comitè Ampliat —una selecció de consellers representativa dels accionistes de control— examinava el 2 de desembre de 1938 un projecte de Decret del Gran Ducat de Luxemburg (publicat uns dies després) on es fixaven les condicions de transferència dels béns d'una companyia estrangera a una *holding* establerta a Luxemburg. Abans de la publicació oficial del Decret, el Consell d'Administració de la CHADE decidia la creació de la SODEC, constituïda sense demores tres dies després de la publicació del Decret, coincidint amb una junta d'accionistes que resolgué l'aportació de tot el patrimoni de la CHADE. Així doncs la CHADE posseïa accions de la SODEC, que posseïa accions de la CADE, que posseïa l'actiu real.

L'abric luxemburguès durà poc. Davant l'amenaça d'ocupació del Gran Ducat per les tropes nazis, la pràctica de la reubicació es multiplicà, i involucrà a noves societats i nous països. Fins a 18 companyies estaven complicades en el control de CADE des de 1936: CHADE (Espanya), FIMAELEC (Holanda), CAE, FIDUCIA, COMERFINA, CITRA, SAICYF, FINANZA (Argentina), SODEC-I, SODEC-II (Luxemburg), CUSTOS, SECURITAS, SULETRA, AMITAS (EUA), CONSTANCIA (Uruguai), SERVICES i SOVALLES (Panamà), totes sota el domini de SOFINA (Bèlgica). El detall de les operacions pecaria de prolix; no obstant, la complexitat de les operacions no sempre anà de la mà amb la pulcritud, ni tan sols formal. Prendre acords de transferència o contractes amb companyies abans de ser creades eren símptoma de precipitació o d'impunitat. Aviat creixeran —en plena Segona Guerra Mundial— dos problemes de la màxima gravetat que es poden retrobar en la correspondència Cambó-Ventosa: l'aprovisionament energètic i el nacionalisme econòmic.

El final amarg de Cambó a la CHADE

Durant els mesos d'abril i maig de 1943, Ventosa, Cambó, Carceller (ministre d'Indústria i Comerç) i Jordana (ministre d'Afers Estrangers) es van intercanviar comunicacions en què estudiaven les dificultats d'abast energètic de la CHADE. «Si no poguéu arribar-se a resoldre, correríem el risc que el govern argentí s'incautés del servei o intervingués en ell», escrivia Ventosa a Carceller,³⁸ amb l'habitual sistema de pressió. Mentre, Cambó, ja a l'Argentina presidint la Companyia, informava de la pèrdua de la collita de blat de moro d'aquest país i prenia la iniciativa de proposar que els vaixells espanyols que anaven a carregar blat a l'Argentina, passessin abans per l'Àfrica del Sud per proveir de carbó la CADE, segon consumidor del país —després dels ferrocarrils. El pla no va prosperar. Altres notícies més preocupants faran empal·lidir les complicacions de subministrament: el 6 d'agost de 1943 es publica el Decret de creació de la Comissió Investigadora dels Serveis

38. 21 d'abril de 1943, AS C71.

Públics d'Electricitat de la Ciutat de Buenos Aires. El 16 de juny de 1944 les autoritats argentines, en vista dels resultats de les investigacions, decideixen el segrest de les accions de CADE i l'ocupació dels seus arxius. La Comissió argentina, a les seves conclusions, va acusar la CADE de corrompre partits i decidir eleccions; de constituir un poder paral·lel. La Comissió també descrivia els hàbits de comprar funcionaris públics, d'interferir en el sistema judicial i d'ofegar, per mitjans il·lícits, les iniciatives de cooperatives elèctriques i de societats de foment locals oposades als seus interessos. La Comissió va considerar provada la prevaricació de la seva antecessora de 1940, que va emetre un dictamen absolutori. Finalment denuncià el control de la CHADE sobre els principals mitjans de comunicació, que ajustava informacions i editorials a les instruccions de la Companyia.³⁹

Les comunicacions que s'examinen a la resta de l'article comprenen des del juliol fins al novembre de 1943. Comencen, doncs, poc abans que es concreti l'amenaça de formació d'una Comissió investigadora a l'Argentina; acaben molt abans del segrest de la Companyia. Convé tenir present aquesta relació entre dates per apreciar el valor de les missives entre Cambó i Ventosa. Tampoc no es pot perdre de vista que es tracta de telegrams, que de mena conformen un missatge i, sobretot, que hi ha uns intermediaris —l'ambaixada espanyola a Buenos Aires i el Ministeri d'Afers Estrangers— que han d'influir en el moment de la redacció. No sembla, però, que deformi excessivament el *què* han de dir, sinó la *quantitat* del que diuen, i se sospita en ocasions la repressió de la comunicació. Tanmateix els intermediaris no eren uns estranys per a Cambó ni per a Ventosa. En la relació entre l'ambaixador i Cambó es pot trobar respecte i admiració, almenys, de l'un a l'altre, i suport i agraïment de l'altre a l'un. Ventosa, per la seva part, mantenia una relació fluïda amb el ministre, el comte de Jordana, incluiu per escriure-li manuscrits. El sistema de comunicació a través del Ministeri ja havia estat provat per a la proposta de subministrament de combustible mitjançant la marina mercant espanyola. L'accés fàcil dels directius espanyols a les autoritats s'entén més bé recordant els 230 milions de ptes. pagats per l'empresa en concepte d'impostos durant el període 1920-1946, o el favor de facilitar al ministre Calvo Sotelo 1 milió de lliures per a la defensa del tipus de canvi de la pesseta; o la bestreta, el 1942, de 35 milions de pesos —ampliats a 50— per al pagament de blat comprat a l'Argentina, i altres transferències de menor quantia els anys 1945 i 1946.⁴⁰ Fins i tot el *servei* de no pagar impostos al govern republicà durant la Guerra Civil.

Un telegrama de juliol de 1943 marca el to d'alarma de Cambó davant del color que prenien els fets: la *campanya difamatòria*,⁴¹ la rebaixa obligatòria de

39. Conclusions reproduïdes a *Requerimiento notarial al Dr. D. Joaquín Garrigues Díaz-Cañabate*, Barcelona, 1957, annex núm. 7.

40. *Nota de la Compañía Hispano-Americana de Electricidad, S.A. CHADE*, Madrid, Imprenta Comercial, 1946, 17.

41. És el cas d'articles com «La telaraña capitalista», publicat a *El Pampero*, 2 de setembre de 1943, on es denunciava la coordinació oligopolista de les elèctriques CADE, CIAE, COLUM-

tarifes i els rumors d'intervenció. Cambó proposà gestions diplomàtiques. No obstant, encara hi havia prou serenitat per parlar de distribució de dividendes, amb unes instruccions que havien d'arribar de Nova York: l'oficina central de Heineman en aquells moments. Tot i així, no passen deu dies que l'alarma puja prou de grau com perquè Cambó reclami per primera vegada el nomenament d'un delegat del Comitè per renegociar el contracte de concessió de 1936, l'espurna del conflicte. Es diria que Cambó s'ofereix tàcitament com a negociador: és el president, és espanyol, és resident a l'Argentina i és el millor coneixedor de la situació. No trigarà a rebre un amarg despit.⁴²

Els telegrams de Cambó a Ventosa plasmen el desconcert del primer davant de variacions tarifàries, dictades per decret, que no dubta a qualificar com a confiscatòries, des del moment que el contracte de 1936 va ser «tot acordat legalment i mai impugnat», com si això fos prou motiu per prescriure els mètodes⁴³ que s'utilitzaren per a la signatura. La nova situació convertia la CHADE, que havia estat capaç de finançar fortes inversions amb les disponibilitats de la seva tresoreria,⁴⁴ en un mal negoci. Cambó suggereix mesures judicials d'impugnació del decret, de pressió per ajornar la seva entrada en vigor i de suma de noves forces diplomàtiques —les del Regne Unit i els Estats Units, ni més ni menys, el 1943— a les que ja actuaven plegades: Espanya, Suïssa i Bèlgica.⁴⁵

Al final del mateix setembre de 1943 la situació a l'Argentina és tan apurada que Cambó envia una comunicació amb una altra entonació: tensa, descarnada, molt reveladora.⁴⁶ S'atreveix Cambó, en primer lloc, a proclamar que la

BUS i ANSEC, «en detriment dels interessos del país»; o el de «Nacionalización de les servicios públicos», publicat a *La Nación*, 1 de setembre de 1943, que es mostra favorable a l'expropiació, amb compensació, aprofitant les reserves d'or argentí bloquejades a l'estranger per la guerra. I a bon preu, per l'obsolescència de moltes instal·lacions. L'autor d'aquest article és Justiniano Allende Posse, enginyer, expresident de la Comissió de Control de la Corporació de Transports de Buenos Aires i, segons l'encarregat de negocis espanyol, Ernesto de Zulueta, *perseguidor* de CHADOPYF i del comte de Gualhorce: una altra *fitxa inversora* espanyola a l'Argentina prou desconeguda.

42. AS, capsa 71, Núm. 34, «[MAAEE Sección Política Económica. Número 1.618 Telegrama Postal. Embajada en Buenos Aires; 27.07.43; Cambó a Ventosa:]».

43. Provadament corruptes, caldria dir.

44. Entre 1920 i 1936, la CHADE passà d'un volum de capitals de 330 milions de pesetes (120 en accions i la resta en obligacions i bons de renda) a un de 451 milions (260 en accions i la resta en obligacions i bons); en el mateix període, el valor de l'actiu físic passà de 271 a 616 milions. RUIZ, *Los asuntos...*, [1947], 74.

45. AS, capsa 71, Núm. 36, «[MAAEE Sección Ultramar. Números 173-Cif. y 174-Cif. Embajada en Buenos Aires; 10.09.43; Cambó a Ventosa:]».

46. Núm. 37, [MAAEE Sección Ultramar. Número 190-Cif. Embajada en Buenos Aires; 27.09.43; Cambó a Ventosa:] «Completo telegrama enviado sábado. 1º. Persecución sufrimos debida (?) grandemente gestiones Vicepresidente año 1936 y después. Él su grupo y Marqués [respectivament: D. Heineman, SOFINA, marquès de Foronda] atraen máxima hostilidad. 2º. Caso anularse concesión únicamente representación accionistas apartados gestión y ajenos actos investigación se... (?) tendría autoridad para negociar nuevo régimen que implicará sacrificios en duras concesiones y cláusulas concertadas (?). 3º. Si Presidente debiera llevar nego-

causa principal del calvari de la CADE són les «gestions vicepresident any 1936 i després». Es tracta, és clar, de la renovació de l'esmentada concessió *negociada* per Heineman. Consta, secament, que Heineman, el seu grup (SOFINA) i el marquès (de Foronda, sens dubte; home de Heineman des de les primeres gestions als *Tramvais de Barcelona*) desperten la màxima hostilitat.⁴⁷

Al cinquè punt del telegrama, Cambó troba forces per exigir de Heineman la llibertat d'actuació de les societats argentines, desfent-se del contracte-cadena de SOFINA. I unes línies abans reclama la retenció de pagaments mentre duri l'anormalitat de la companyia: Cambó recupera, vint-i-un anys després, la faceta de defensor de l'empresa de qui considera que és un proveïdor explotador, però ara a cara de gos. Després del diagnòstic, al punt segon proposa Cambó el tractament: renegociació de la concessió, acceptant sacrificis en les condicions, i amb els antics negociadors el més lluny possible. És ell mateix, en impersonal —«si el president hagués de portar la negociació»—, que es brinda com a gestor, però amb condicions: suport, llibertat, absència d'intromissions. Aquestes són una prova més de la precarietat del seu poder a la Companyia.

Abans no arribi la resposta, Cambó remet un nou telegrama, dos dies més tard, on desmenteix que ell sigui partidari de la venda del negoci. Tot i que la transcripció és incompleta i dificulta la interpretació, no és inversemblant que, com exposa ell mateix, considerés que *un preu equitatiu* era una opció a considerar davant d'un *règim solapadament mixt*.⁴⁸ Com és que Cambó ha de desmentir res al Comitè? D'on arriba la informació? D'entre la terna directiva de CADE —Brossen, Bausili, Vehils—, possiblement fos el belga Brossen, director

ciación utilizaría libre concurso dirección y miembros Directorio pero sin estarles subordinado procurando mantener comunicación diplomática con Vicepresidente y Gerente sin más intromisiones. 4º. Publicidad contrato gestionado provocará desagradable reacción estimándose abusivo que tarifa cubra tales gastos. Deberíase gestionar supresión pagos mientras beneficiario impedido prestar servicios aceptados y anulación carta suprime prácticamente limitación contrato a cinco años. 5º. Debiérase aprovechar presencia Vicepresidente para establecer cuándo y cómo desaparecerá protecciones y sociedades recobrarán íntegramente soberanía.» (AS C71).

47. El propi fill del marquès de Foronda, secretari del director general de la CADE, Brossen, va ser un dels detinguts i empresonats durant el procés. Per altra banda, la fredor entre Cambó i Heineman datava, almenys, de tres anys abans. Així, Cambó, ja el 1940, es queixava del deliri de persecució de Heineman «que va dirigit, especialment, contra Hitler i contra mi», creient que li vol prendre el lloc de direcció efectiva de CHADE i SOFINA: CAMBÓ, *Meditacions...*, 792. És una des raons per les que Cambó va assistir a la reunió de la CHADE a Madrid el 8 de juny de 1940, sospitant de l'actitud d'Heineman, sent rebut càlidament per Serrano Suñer, llavors ministre de Governació: F. CAMBÓ, *Meditacions. Dietari (1936-1940)*, Barcelona, Ed. Alpha, 1936-40/1982, 768; E. JARDÍ, *Cambó. Perfil biogràfic*, Barcelona, Editorial Pòrtic, 1995, 265. Serrano Suñer va actuar com a advocat del grup BT pocs anys després.

48. AS, caps 71, núm. 38, «[MAAEE Sección Política Económica. Número 194.-cifrado. Embajada en Buenos Aires, 29 de setembre de 1943; Cambó a Ventosa:] Versión me atribuyen ser partidario venta negocio es totalmente inexacta y constituye interpretación maliciosa afirmando mi (debe faltar un grupo) ante dirección de considerar régimen solapadamente mixto peor aún que venta a precio equitativo y transferible. Ayer quedó detenido Vehils».

general de l'empresa, el que sentiria més intensament la fidelitat —o, senzillament, l'obediència— al sector estranger de la CHADE i el més procliu a *fer-li el pont* a Cambó.⁴⁹ El telegrama de Cambó finalitza amb el cop de l'anunci de la detenció de Vehils, gerent de CADE.

La resposta de Ventosa, de 30 de setembre, permet mesurar l'abisme que separa Cambó de la seva antiga mà dreta. Un allunyament que alhora suposà el definitiu alineament de Ventosa amb Heineman, forjat en nombrosos episodis afectant la CHADE i altres empreses del grup (opacs per a Cambó en el seu desterrament). Ventosa dóna una sonora bufetada a Cambó: primer el tracta tàcitament d'alarmista, permetent-se descriure les reunions del Comitè i del Consell d'Administració⁵⁰ com unes de tantes, sense incidents. El segon cop és encara més fort; el Comitè ordena la impassibilitat: ni intervenció ni, de bon tros, renegociació. És fàcil d'imaginar com deuria reaccionar Cambó davant del formalisme enverinat: «Consell i Comitè CHADE els consta que si bé no intervinguis personalment per raó del teu càrrec no mancaran la teva assistència i els teus consells al Consell i Direcció CADE les vegades que ho necessitin.» És a dir: Cambó és radicalment desautoritzat a intervenir. Ventosa assenta aquí un principi que tornarà a ser invocat en una altra situació,⁵¹ i ho fa quasi en forma de proverbi: «estimo preferible perjudici més gran reparable més tard que perjudici menor però consentit.» A més a més, com coneix bé Cambó, apel·la a la unitat interna, intuïnt encertadament una reacció visceral del seu antic mentor.⁵² El

49. Com es pot sospitar a partir del fragment núm. 45, reproduït més endavant (en alguns documents és citat com Brossens).

50. L'existència d'un Comitè rector de l'entitat s'explica pel caràcter representatiu, decoratiu i excessiu del Consell d'Administració. En aquells moments el formaven les cinquanta persones relacionades a continuació en ordre alfabètic, indicant entre parèntesi, si és coneguda, l'adscripció d'interessos de cadascuna —en alguns casos atenent a l'opinió d'un dels directors de la CADE, Andreu Bausili, a preguntes de la Comissió investigadora. Abs (Deutsche Bank). Duc d'Alba (Cambó). Marquès d'Amurrio (Banco Urquijo). Argüelles (Banco Español de Crédito). Aritio (Banco Español de Crédito). Arnús (Cambó). Auchincloss (Heineman). Barth (Electro-Bank). Basterra (Banco Vizcaya). Bertran (Cambó, si més no al principi). Bindschedler (Crédit Suisse). Bock (SOFINA). Bracht (Banque de Crédit Commercial). Bucher (AEG). Comte de Cadagua (Banco Vizcaya). Cooper (Compañía Primitiva de Gas). Docker (membre del Banc d'Anglaterra). Duràn i Ventosa (Cambó). Echeverría (Banco Vizcaya). Ehrlich (SOFINA). Marquès de Foronda (Heineman). Comte de Gamazo (SA Arnús-Garí). Jordi Garí (SA Arnús-Garí). Josep Garí (SA Arnús-Garí). Pablo de Garnica (Banco Español de Crédito). Grandjean (Crédit Suisse). Horn (SOFINA). Janlet (SOFINA). Kinnich. Lawson (SOFINA). Lombard. Mugurio (Banco Vizcaya). Person-Didion (Société de Forces Motrices de la Truyere). Richard (SOFINA). Rongé (SOFINA). Roy (Banco Vizcaya). Ruiz Senén (Banco Urquijo). Schultess (Deutsche Bank). Solmssen (Deutsche Bank). Spéciaal (SOFINA). Straessle (Crédit Suisse). J. M. Urquijo (Banco Urquijo). Marquès d'Urquijo (Banco Urquijo). Vanneuwenhoven (SOFINA). Van de Vivère (SOFINA). Lord Wigearan (exministre anglès). Van Zeeland (SOFINA). A més de Heineman, Ventosa i Cambó.

51. 1948, cas BT, cas apart. La seva aplicació, aquí, tindrà una transcendència econòmica incomparablement més gran.

52. AS, caps 71, núm. 39, «[MAAEE Sección Política Económica. Cifrado. A Embajador Buenos Aires; 30 de setembre de 1943; Ventosa a Cambó:] Con asistencia primer Vicepresidente

remat el clava una setmana més tard. Escrivint aparentment que no creu en la dissidència de Cambó, el que està fent és advertir-li que no es tolerarà cap discrepància amb la línia marcada pel Comitè; per a més inri li reitera la confiança i l'harmonia d'aquest òrgan: ningú no discorda ni està disposat a donar suport a les propostes de Cambó. Per al detingut Vehils, molts records.⁵³

La resposta de Cambó es fa esperar uns dies. Cal deduir que és fruit de la reflexió. Segurament la seva reacció desbordà les previsions de Heineman i Ventosa: la dimissió de Cambó com a president de la CHADE, en veure's menyspreat. Utilitza un sarcàstic agraïment per haver-lo alliberat de la responsabilitat de la gestió de la crisi. Atorga la gràcia d'abstenir-se de donar a conèixer la renúncia. Manté encara la lleialtat suficient per, un cop més, urgir la compareixença de Ventosa per redreçar la situació. Anuncia el desastre per la ceguesa voluntària dels directius que no volien reconèixer la gravetat de les circumstàncies.⁵⁴

celebráronse reuniones Comité Consejo y Junta General normalmente sin incidente alguno punto Hemos dado cuenta detallada Consejeros situación grave creada a CADE por medidas adoptadas ese Gobierno y situación Corporación Transportes punto Dado cuenta también Consejeros punto Sabemos que han actuado Gobiernos y conocemos favorable resultado logrado provincia Buenos Aires punto Ha acordado Comité abstenerse de toda intervención no solicitada y apoyar política resistencia frente cualquier ataque a nuestras concesiones manifestando por mediación tuya a Dirección y Consejo CADE su gratitud y confianza punto Consejo y Comité CHADE les consta que si bien no intervengas personalmente por razón cargo no faltarán tu asistencia y tus consejos a Consejo y Dirección CADE cuantas veces lo necesiten, expresándote por ello su reconocimiento y reiterándote su confianza. Contestando tu telegrama día 27 creo no debemos iniciar negociación en tanto amenaza subsista punto estimo preferible perjuicio mayor reparable más tarde que perjuicio menor pero consentido punto Estimando que actitud ese Gobierno no queda limitada nuestro caso sino que tiene carácter general estimo es conveniente afirmar nuestra unidad interna así como solidaridad con demás empresas hállanse situación análoga asegurando coordinación gestiones vía diplomática diversos países punto No plantéose ninguna cuestión más en reuniones Comité y Consejo punto. Motivos imposibles explicar telegrama me impiden plantear ahora puntos indicados tu telegrama Ya escribiré punto».

53. AS, capsa 71, núm. 40, «MAAEE Sección Política Económica. Número 238.-cifrado. A Embajador Buenos Aires, 7 d'octubre de 1943; Ventosa a Cambó:] Contesto tu telegrama 29 septiembre. Supongo interpretación inexacta transmitida de buena fe pero aunque así no fuera estimo convendría mantener unidad y afirmar ánimo y autoridad dirección CADE a quien incumbe mantener lucha defendiendo nuestros intereses legítimos. En reuniones consejo Comité no habló nadie versión inexacta a que se refiere tu telegrama desarrollándose deliberación dentro ambiente armonía y confianza. Quinto extremo tu telegrama 27 cambiado impresiones favorable resultado. Si posible ruego expreses Vehils toda nuestra simpatía en duro trance no merecido afecto».

54. AS, capsa 71, núm. 41, «MAAEE Sección Política Económica. Número 244.-cifrado. Embajada en Buenos Aires, 21 d'octubre de 1943; Cambó a Ventosa:] Confidencial. Agradezco vivamente me hayáis liberado de un encargo que conociendo realidad y conciencia deber me impulsaba asumir con heroísmo temerario. Nuestra total divergencia en apreciar situación y camino a seguir para intentar salvarla me impone renunciar inmediatamente cargos Sociedades América no puedo ya ejercer con eficacia absteniéndome ahora darle publicidad para evitar mayores estragos. Espero personas depositarias vuestra confianza tendrán lealtad exponeros verdadera situación desgraciadamente distinta y mucho más grave y apremiante

La fondària de la crisi es pot corroborar amb la comunicació (també de 21 d'octubre de 1943) de l'ambaixador espanyol, el comte de Bulnes, al ministre Jordana. Bulnes aporta el testimoni del president de la República Argentina,⁵⁵ i anticipa les conseqüències de l'actuació de la Comissió investigadora. Està clara la combinació amb Cambó quan l'ambaixador no només reclama la presència de Ventosa, sinó que gosa suggerir que el ministre l'empenyi per aconseguir-ho. El triumvirat directiu de la CADE —Brossen, Vehils i Bausili— també va transmetre⁵⁶ a Ventosa el dia següent (22 d'octubre) un telegrama ple d'esverament, on donava antecedents sobre l'inspirador de la Comissió, l'enginyer socialista que s'havia distingit sempre per empaitar la Companyia.⁵⁷ Els directius confessaven que els treballs de la Comissió remenaven els angles foscos de l'empresa des de 1924, i els més rellevants eren els que afectaven les renovacions de 1936. Preveïen l'anul·lació de la concessió i la rebaixa unilateral de les tarifes, i també pregaven posar tots els mitjans per evitar la publicació dels resultats de la investigació, que precipitarien la intervenció. Finalment proposaven altre cop la coordinació diplomàtica, ja sense gaire entusiasme sobre la seva eficàcia; però, sobretot, reclamaven la presència de Ventosa per afrontar noves negociacions.

El Comité de la CHADE va insistir en la seva postura. Ventosa escriví a Cambó (19 de novembre) amb l'objectiu de confirmar la defensa numantina com a millor estratègia, sense voluntat d'accedir a modificar la concessió de 1936. Fins i tot gosà proposar que les negociacions amb les autoritats argentines s'havien d'orientar a destacar els avantatges recíprocs dels acords. Es nega, per tant, a traslladar-se, perquè al seu criteri no hi havia res a renegociar, excepte si ho justificava la direcció de la CADE, «expressant esperança que no fos necessari»; perquè, és clar, ja havia estat allionada en aquest sentit. Colofó: cant a la unitat i advertiments sobre l'exteriorització de discrepàncies —les de Cambó, per descomptat.⁵⁸

suponéis. Por razones consignadas mi telegrama 27 septiembre creo que tu inmediata y rápida venida provisto plenos poderes podría neutralizar o diferir desastre».

55. En aquells moments Pedro P. Ramírez (del 7 de juny de 1943 al 9 de març de 1944).

56. AS, capsa 71, núm. 43, «[MAAEE Sección Política Económica. Número 247.-Cif. Embajada en Buenos Aires; 22.10.43; CADE a Ventosa:]».

57. Es deurien referir a Juan Sabato, enginyer i vocal de la Comissió, presidida per Matías Rodríguez Conde -coronel; comissionat pel Ministeri de l'Interior- i on també figuraven Juan Pablo Oliver, advocat, i Enrique Carranza, capità de l'Armada, com a vocals.

58. AS, capsa 71, núm. 44, «[MAAEE Sección Política Económica. Número 284.-CIF. A Embajador Buenos Aires 19 de noviembre de 1943; Ventosa a Cambó:] Comité CHADE reunido Lisboa 14 noviembre ha examinado últimas informaciones recibidas y ha aprobado los acuerdos siguientes: 1º. Mantener la política de defensa de los derechos e intereses de nuestra compañía dentro del cuadro de la concesión de 1936. 2º. Aplazar toda decisión respecto a envío Delegados a Buenos Aires y esperar indicaciones ulteriores consejo y Dirección CADE sobre oportunidad envío de esta Delegación expresando esperanza de que no sea necesario y que conferencias con autoridades podrán ser continuadas por Consejo y Dirección que tienen la plena confianza del Comité. 3º. Manifestar conformidad sobre orientación de las conferencias limitándolas a examen de ventajas recíprocas ordenanza 1936 excluyendo una modificación fundamental de dicha ordenanza. Al comunicar estos acuerdos Comité expresa su firme

Cambó, al final, acaba engegant elegantment Ventosa —«renuncio a donar resposta adient als últims paràgrafs del telegrama»— i segueix demanant altre cop, ja sense esperança, la seva presència, mostrant-se sabedor de la maniobra del Comitè sobre Brossen. A més d'elogiar la tasca de l'ambaixador Bulnes, d'exigir que tots els membres espanyols del Comitè coneguïn exactament la seva postura —potser amb la vana confiança d'alguna adhesió?— i d'enorgullir-se del suport que encara dóna a la direcció de la CADE, Cambó es permet replicar el principi dels perjudicis de Ventosa amb un altre, digne del seu olfacte i pragmatisme: renegociar seria consolidar el principi que els contractes de concessió no poden modificar-se unilateralment.⁵⁹

Conclusions

El naixement de la CHADE va ser dolç per a Cambó. Va ser una peça fonamental, per bé que sempre subordinada, en la transformació d'un gran negoci estranger nominalment espanyol. Va saber aprofitar les seves connexions polítiques i financeres, la seva experiència com a advocat i les seves relacions internacionals. Com ja és ben conegut, amb la seva participació a la CHADE va fer

convencimiento de que en estas horas dificiles necesidad primordial es mantener unidad de acción evitando exteriorización cualquier discrepancia en relación con política determinada por Comité CHADE. En la seguridad de que comparte esta convicción Comité saluda a su Presidente con el afecto de siempre».

59. AS, caps 71, núm. 45, «MAAEE Sección Política Económica. Número 280.-cifrado. Embajada en Buenos Aires 22 de noviembre de 1943; Cambó a Ventosa:] Para mantener unidad indispensable he pedido insistentemente tu venida y hoy (?) renuncio a dar a últimos párrafos vuestro telegrama la contestación adecuada. Conozco telegrama Director Gral. aconsejando aplazamiento redactado siguiendo instrucciones recibidas de Lisboa en contraposición requerimientos Embajador y míos. Tu viaje debía servir también para hacerte cargo lamentable estado Director General que le impide ejercer eficazmente cargo y está perturbando gestión Bausili. Según nuestras noticias informe Comisión investigadora contendrá grave requisitoria contra Compañía y propondría nulidad ordenanzas Gobierno siente máxima hostilidad hacia Sofina y no quiere negociar (?) más que con españoles respaldados Gobierno español y como acuerdo 28 septiembre me inutilizó a mí solamente tu venida solucionaba dispuesto como yo estaba y estoy a prestarte mi más efusiva colaboración. Finalidades viaje: 1º.- Cancelar públicamente informe impidiendo repercusiones imprevisibles entre ellas que miembros directores queden impedidos seguir actuando y miembros directorio ya actualmente muy preocupados situación personal renuncien públicamente cargos. 2º. Tratar con Gobierno modificación ordenanzas pueda aceptar libremente Compañía quedando consagrado principio no pueden modificarse unilateralmente. Como vengo haciéndolo a pesar de acuerdos día 28 sepre. y decisiones me obligaron tomar actúo y seguiré actuando en contacto constante directores para alejar y atenuar peligros pero preveo que en fecha cercana intereses españoles en CADE no tendrán otra defensa que Embajador quien viene procediendo con celo y tacto insuperables y a quien se debe todo lo alcanzado hasta ahora. Indispensable entregues copia de este telegrama a todos los miembros españoles del Comité pues quiero conozcan realidad situación y vean cómo he correspondido a sus reiteradas expresiones de confianza».

fortuna. Cambó va ser qui va introduir Ventosa a l'empresa, i amb el pas dels anys mentre el primer arribava a la presidència de la companyia però amb funcions essencialment representatives, Ventosa s'afermava com el més fidel aliat de Heineman i s'integrava en el nucli gestor del grup. L'allunyament no només físic de Cambó, quan va arribar una situació de crisi, es va transformar en independència de criteri que va derivar, com s'ha vist, en un final amarg a més de vint anys de relació amb la CHADE.

Qui, al final, va tenir raó? A curt termini, Ventosa —i Heineman. La crítica situació a la que s'havia arribat s'originava en l'ús d'uns mètodes que —per què no?— podrien aportar la solució. El 1936, al mig de l'anomenada *dècada infame* argentina, es va prorrogar (cinquanta anys) la concessió amb la complicitat del govern del president Agustín P. Justo, i amb suborns al Partit Radical i als seus regidors. El Partit Radical va així finançar la campanya electoral de Marcelo T. de Alvear.⁶⁰ El 1944, el president *de facto* Pedro P. Ramírez va disposar la investigació de l'afer, i la Comissió va demostrar l'existència de suborns. Però els exemplars de l'Informe Rodríguez Conde van ser segrestats i incinerats pel coronel Juan D. Perón com a retribució a la contribució feta per la CADE a la seva campanya electoral.⁶¹ L'1 de juny de 1946, un decret argentí, considerant que s'havia resolt judicialment el sobreseïment de l'acció penal contra la CHADE, traslladà l'assumpte a diversos organismes dependents de l'executiu, i resolgué la qüestió. El sistema continuà funcionant i la CADE es mantingué com a joia preuada en l'estructura de SOFINA.

A llarg termini, en certa forma, Cambó és qui va tenir raó. La confusió d'interessos dins del grup —particularment entre CHADE, BT i RFE— es va fer cada cop més òbvia, fins al punt d'atraure les mirades, a Espanya, nacionalitzadores d'uns i cobdiciosos d'altres.⁶² La CHADE es convertí en moneda de canvi respecte BT. El 12 de desembre de 1946 el ministre d'Indústria i Comerç, Juan Antonio Suanzes, aprofità un discurs a les Corts en resposta al procurador Lamata per llançar un duríssim atac contra la CHADE i els seus directius, i des de llavors els esdeveniments es van precipitar. Davant les intencions d'una enèsima mudança

60. S'ha arribat a dir que va construir la Casa Radical, en el seu moment considerada monument a la corrupció. Ernesto Zulueta, encarregat de negocis de l'ambaixada a Buenos Aires, va remetre un informe al ministeri respecte de la investigació del Govern argentí a la CADE (8 de setembre de 1943). En ell recordava que el 1936 es produí una pròrroga en el termini i un augment general de tarifes. L'ordenança de la concessió va ser promulgada per l'Intendent Municipal prèvia consulta a l'executiu, llavors presidit pel general Justo. Per actuació de la Comissió, «tres regidors [del Partit Radical, en exercici el 1936] van aconseguir, en un veler, fugir a Montevideo, on es troben actualment, disposats, segons afirmaren, a sotmetre's a la justícia del seu país, però atemorits per les mesures coercitives que, només basades en premisses, prenia l'interventor».

61. Paradoxalment, Perón encunyà l'insult *cadista* per infamar els seus adversaris de la Unión Democrática.

62. Des de 1945 es fa difícil deslligar l'evolució de la CHADE i de BT. Una història descrita detalladament a ALCALDE, *El cas...* de la qual aquí només es fan cinc cèntims.

de domicili buscant climes més propicis, el govern espanyol publicà un decret a mida de la rebel·lia de l'empresa i dels seus *elements rectors* (17 de juliol de 1947) per impedir-ho. A penes un mes va ser suficient per aconseguir una rèplica legislativa a Luxemburg (12 d'agost de 1947), i amb ella la resurrecció de la SODEC.

En efecte, el 15 d'agost de 1947, SOFINA i Crèdit Suisse reinstauraren la SODEC, i SOVALLES li lliurà la totalitat de les seves accions, amb la conformitat del *trustee*.⁶³ La junta d'accionistes de la CHADE confirmà la decisió el 18 de novembre. Entretant, Espanya també crea la seva Comissió: la Comissió Investigadora sobre Societats Espanyoles, que prepararà material de càrrec contra la CHADE. Apel·lava, per exemple, a la llei de 2 de juny de 1939, l'article 5è de la qual dictava que els beneficis que s'atorgaren a les societats espanyoles amb negocis a l'estranger quedaven sense efecte en practicar-se les liquidacions corresponents a l'extinció d'aquestes empreses a Espanya. A més, la Comissió estimava que l'aportació patrimonial de CHADE a SODEC, sense contraprestació, deixava la primera sense actiu: és a dir, fallida. En conseqüència, amenaçava amb una enorme factura per impostos de liquidació: Utilitats, 63 milions de pessetes-or; Drets reials i Timbre, 7 milions; a més, compensacions a posseïdors espanyols d'obligacions en pessetes, bons-or, i una fracció d'actiu de liquidació. Total: més de 100 milions de pessetes-or. L'intent dels gestors del grup de bancaritzar aquesta liquidació per accions aigualides de BT fracassarà. En el Consell de Ministres el 13 d'agost de 1948 s'acordà la dissolució fiscal de la CHADE, i des de l'any següent el garbuix es converteix en caos en nomenar-se un Consell d'Administració *espanyolista* de la CHADE.

Entretant, la CADE argentina evità la nacionalització, malgrat els escàndols i la possibilitat de l'apropiació sense pagar un cèntim, per expressa decisió del govern. No obstant, en aquells anys sí que es nacionalitzaren a l'Argentina altres companyies significatives en mans estrangeres: els ferrocarrils (1947, un negoci per als britànics); l'Empresa Unión Telefónica (subsidiària de la ITT; una alienació parcial joiosa per als venedors, que a més van veure assegurat el contracte a llarg termini de subministrament d'equips); la Compañía Primitiva de Gas (1944; de capitals anglesos); o ANSEC (capitals nord-americans, proporcionant serveis elèctrics a regions interiors). Cas especial serà la CADE: sobreviu independent fins al 1958, amb la constitució de SEGBA, SA (participada per l'Estat argentí, CADE i la Compañía de Electricidad de la Provincia de Buenos Aires), malgrat la caducitat de la concessió, i amb revaluació dels seus béns. Poc després es produí l'estatalització completa de SEGBA.

El 14 de febrer de 1962 s'inscriví al Registre Mercantil de Madrid la dissolució de la Compañía Hispano Americana de Electricidad, amb un actiu de liquidació de poc més d'un milió de pessetes.

63. AS, caps 56, *Nota-resumen de los actos realizados por los distintos órganos de la CHADE, a partir del 18 de Julio de 1936, y breves consideraciones sobre el llamado «Caso de la CHADE»*, Comisión Investigadora sobre Sociedades Españolas, 12 de juliol de 1948.